

ni (stilistički) izraz. Vjerujem da navedeni primjeri o tome dovoljno govore. Ipak, evo još jednoga! *Jasnu voli Ivan*. Objekt dolazi na prvo, jako mjesto u rečenici, dakle objekt se ističe: pojačanim intenzitetom, povišenim registrom; smisao je: Ivan voli upravo Jasnu, ne neku drugu. Jezičnom kodiranju (inverziji) odgovara govorno kodiranje (isticanje intenzitetom i intonacijom). Ovdje se možemo čak i natezati o tome da li je prije postojala kokoš ili jaje – jezično ili govorno kodiranje. Međutim, govornim kodiranjem i rečenica koja nije u inverziji (*Ivan voli Jasnu*) može dobiti isti smisao: Ivan voli upravo Jasnu, ne neku drugu. Mogli bismo reći da se u inverziji navedena rečenica mora upravo tako izreći, dok se u uobičajenom redu riječi tek može tako izreći. Međutim možemo također reći da postoje određeni postupci kodiranja govorom – postupci afektivne stilistike, koji su posve slobodni, i koji se katkad (samo katkad!) mogu naznačiti u pismu nekim jezičnim postupcima.¹¹

O ODNOSU OPĆE I TERMINOLOŠKE UPOTREBE RIJEČI PEČAT I ŽIG

Eugenija Barić

Kad se govori o riječima *pečat* i *žig*, valja spomenuti i *štambilj*, *štamčilja*, *muhur* i *mur*. Na prvi se pogled može učiniti da su navedene riječi istoznačnice ili sinonimi. Sinonimno značenje daje im Enciklopedija Leksikografskog zavoda, Zgb, 1969., V., str. 80. (ELZ), a isto nalazimo i u Klaićevu Velikom rječniku stranih riječi, Zgb, 1966. (K). Jesu li to doista sinonimi?

U govoru najčešće čujemo *pečat* i *žig*, a pored njih i *štambilj* ili *štamčilja* dok su *muhur* ili *mur* znatno rjeđi. Štoviše mogli bismo reći da *štambilj* i *muhur* upotrebljavaju starije generacije, i to *štambilj* ili *štamčilja* gradska, a *muhur* odnosno *mur* seoska. Da je to povijesna uvjetovanost, mislim da nije potrebno govoriti.

Muhur smo baštinili od Turaka (tur. mûhûr < perz. muhur, muhr, Škaljić). Građa rječnika hrvatskog književnog jezika (Benešićeva i građa nedovršenog rječnika MH) pokazuje da su tu riječ pisci rijetko upotrebljavali i da ona svoj život živi samo u djelima gdje ima stilističku funkciju. Vjerojatno ju je zbog toga upotrijebio i Matija Mažuranić pišući svoj Pogled u Bosnu: . . . *podpiše pasoš, ter donese k ćehaji da i on podpiše i udari mur*. Pogledamo li u današnju putnicu vidjet ćemo kraticu M. P. koja označuje mjesto pečata.

¹¹ Neadekvatno korištenje postupaka kodiranja govorom često je u primjerima *veoma dobro*, *jako lijepo* i sl. i to pogotovo u čitanju, gdje se stereotipno naglašava prilog umjesto pridjeva: naime, pojačani intenzitet, povišeni registar, usporeni tempo imaju u govoru vrijednost priloga *veoma*, *jako* i sl., te bi se tim postupkom trebale istaknuti riječi koje nose bitnu obavijest, a to su u navedenim primjerima pridjevi *dobro* i *lijepo*.

Štambilj također nije naša riječ. U Akademijinu rječniku, našoj najvećoj i najdragocjenijoj riznici jezičnog blaga od prvih pisanih spomenika do početka 19. st., čitamo uz *štapilj*, kao značenje, *pečat*, a etimologiju „prema njem. *Stempel*. Govori se i *štambilj*, *štambilja*. Rogić«. U Tehničkom rječniku Vlatka Dapca, Zgb, 1970. uz njem. *das Stempelkissen* nalazimo objašnjenje *jastučić za štapilju ili za žig*. Oblik *štapilja* po K došao je k nama iz *tal. stampiglia*.

Po upotrebi u pisaca nije česta ni riječ *štambilj*. U spomenutoj građi pronašla sam sedam potvrda ove riječi, a samo u jednoj potvrdi, i to u Krleže, može se sa sigurnošću odrediti rod jer ima pridjev (. . . *smrt koje je potvrđen općinskom štapiljom* . . .). Ovu riječ ima i Slavko Kolar (*Melanka se dotle dosadivala. Čitati tuđa pisma, udarati štambilje, ispunjavati blankete i razne iskaze, nije bio posao za takvo čeljade*).

Budući da se obje tuđice (i *muhur* i *štambilj*) mogu potpuno zamijeniti našim riječima, znači da su one suvišne u našem jeziku. Ipak ne odbacujemo ih sasvim, kako smo vidjeli, već ih potiskujemo u rječničku zalihu. One dolaze do izražaja tek na stilističkoj razini.

A što je s *pečatom* i *žigom*? U AR uz *pečat* stoji da je imaju svi slavenski jezici i dodaje se: *Korijen se ne može postaviti*. A Petar Skok u svom Etimološkijskom rječniku, čija druga knjiga uskoro izlazi iz tiska, veli: *Kao kod žig i žigosati (v.) što potječe od žigosati tako *pečêtb od pek-, peći (v.) te kao apstraktum znači »ono što je užezeno«*. Nasuprot Skokovu *postverbal žig* u AR stoji da *žig* dolazi od osnove koja je u *žeći*.

Preostale su nam tako dvije naše riječi: *pečat* i *žig*. Prva je starija, kako potvrđuje AR. Upotrebljava se od 13. st., najprije u ž. r., a već od 14. st. i u muškom koji je prevladao. *Žig* je mlađa riječ. Prve potvrde koje donosi AR potječu iz 18. st. Objе riječi, prema spomenutom rječniku, imaju pod a) značenje *znak*, a pod b) značenje *predmet* odnosno *naprava*. Međutim to nisu bili isti znakovi ni iste naprave:

PEČAT: a) *znak, biljeg, koji se radi veće tvrđe, jamstva meće na pisma i isprave ili se meće na drugo što (na pr. na kakva vrata) kad se hoće naznačiti da se ono ne smije otvoriti*

b) *sprava za pečaćenje pisama i isprava*

ŽIG: a) *utisnut znak (znak utisnut kojim užarenim predmetom ponajviše od željeza, na neki dio tijela u svrhu prepoznavanja ili kazne)*

b) *predmet ili sprava kojom se udari žig.*

Iz ovoga možemo zaključiti da su se ti znakovi različito i na različitim mjestima stavljali i u različite svrhe upotrebljavali. Znak koji je ostavljao *pečat*

u značenju *naprave* bio je trodimenzionalan. Dokazuju to i glagoli koji stoje uz *pečat*, a značenje im je lomljenje, kidanje pečata: odriješiti, odlijepiti, razlomiti, otvoriti, raskinuti pečate. *Pečat* se utiskivao u pečatni vosak, glinu ili što slično i stoga ga je trebalo lomiti, kidati.

Nisu to bila jedina značenja ovih riječi. Neka su nestala (kao *pečat* u značenju *tlaka*) otvarajući tako mjesto novima jer je grananje značenja živ proces u jeziku. Ono se posebno odrazilo na riječi *žig*. Općenito riječi proširuju svoja značenja zahvaljujući novim područjima upotrebe. Da bi se što točnije odredila takva upotreba riječi, uzimaju se različiti atributi. Pogledamo li vrstan Tehnički rječnik Vlatka Dapca, vidjet ćemo tamo različite atribute, različite vrste *žigova*: –, *električni*, –, *gumeni*, –, *klizni*, –, *poštanski*, –, *slobodni*, –, *za brojke*, –, (*zlatarski*). Ovome možemo dodati *zaštitni* ~ (DJ), *reklamni žig* (Stj. Kranjčević), *baždarski žig* (DJ tal.-hrv.), *trgovачki ž.* (Hurm).

Područje upotrebe riječi *žig* jako se razgranalo. A što je s riječju *pečat*? Razvitkom društva i napretkom nauke komplicirani postupak pečačenja pečatnim voskom zamjenjuje se jednostavnijim načinom – plombom, a za isprave se koristimo posebno obojenom i postojanom tekućinom.

Rezultat toga jest to da ćemo u rječniku, npr. Dapčevu, naći uz *pečat* u zagradi *žig* što znači da je *pečat* u značenju *Stempel*, koje je na prvom mjestu, potpuno isto što i *žig*. Kod *žiga* ne nalazimo obrnuto jer značenja koja ima *žig* nema, a vjerojatno neće ni imati *pečat*. Pa i kod glagola *pečatiti* nalazimo po Dapcu, dva značenja: *staviti pečat siegeln* i *udariti žig stempeln*, *abstempeln*. Zanimljiva je razlika u glagolima koju nalazimo i u Poljanca (Russko-horvatskoserbiskij slovarъ, Zgb, 1962.) i u DJ. Ali o tome sada nije riječ.

I u AR nalazimo uz *pečat* značenje *žig*, i to za značenje *sprava* dvije potvrde, a za značenje *znak*, *otisak* jedna potvrda. Međutim to su, kako AR kaže, rijetka pojedinačna značenja.

Što je tada bilo rijetko, danas nije. Čini se da je sve počelo s prestankom starog vremena *kad su se pisma zapečaćivala pečatnim voskom*, kako čitamo u Šovaryjevu prijevodu Gogoljevih Pripovijedaka. Kada je došlo do značenja *poštanski žig*, nisam utvrdila, ali potvrda na koju sam naišla potječe iz 1899. g. Naime te su godine štampani Novakovi *Posljednji Stipančiči* u kojima možemo pročitati: *Ovaj put neće reći gospodična da se ne da čitati poštarski žig; evo: Agram. A. V. Deželić* u izdanju pisama pisanih našem velikanu Ljudevitu Gaju (Građa 6, 1909.) na nekoliko mjesta ima *žig pošte* (npr. 31. str.).

Postojanje triju riječi (jer se pored *žig* i *pečat* još uvijek često čuje i *štambilj*, *štamplja*) unosi pomutnju i zbrku i među službenicima PTT-a, željeznice, banke pa odatle i pitanja koja je riječ pravilnija, koju treba upotrebljavati. Pitanja se javljaju unatoč tome što je u Službenom listu 1946. g. potvrđen *Zakon o izradi pečata, štambilja i žigova* koji prestaje važiti 1963. sa *Zakonom*

o državnom pečatu i pečatima saveznih organa uprave, odnosno 1964. Uputstvom o pečatima i štambiljima saveznih organa uprave gdje se oblikom i upotrebom definira riječ. Propis nije općenito prihvatljiv jer je razgraničenje između pečata i štambilja učinjeno prema upotrebi i analogno tome im je propisan i različiti oblik: pečatu okrugao, a štambilju pravokutni. Savezni organi uprave moraju razlikovati dvije naprave jer je tamo sačuvan prvotni način otiskivanja pečata u pečatnom vosku. Osim njih vjerojatno će samo oni koji se bave izradbom tih naprava ovako razlikovati (kao što sam čula u *Pečatu* u Praškoj ulici). U terminološkoj upotrebi ovih riječi to se ne može prihvatiti jer otežava komunikaciju. Istina je da ustanove imaju dvije naprave različitih oblika i da se one ne upotrebljavaju u iste svrhe, ali i tome se da pribjeći. Tako čini većina govornika. Oni koji upotrebljavaju riječ *pečat*, govore: dugački pečat, službeni pečat, okrugli pečat, a oni koji upotrebljavaju riječ *žig*, govore: dugački žig, službeni žig, četvrtasti žig, okrugli žig. Slično je i u nekim primjerima iz pisaca: *Valent Svetić pročita četverougaoni pečat . . . (Goran) ili Osim toga imadem . . . i okrugao, tako zvani službeni pečat* (Stj. Kranjčević).

Prema tome postoji težnja za sinonimizacijom ovih riječi u administrativnoj terminologiji. Njezini izvori leže u ovome: ako možemo reći mali i veliki pečat (koji također ne služe u iste svrhe), isto se može reći i okrugli i četvrtasti pečat, odnosno žig. Jedno i drugo jednako je obavijesno. A ono što obavijest čini potpunom, nije ni žig ni pečat već atribut. Po ovome potpuno je svejedno kažemo li suhi žig, kako se ustalilo na željeznici, ili suhi pečat, kako nalazimo u ELZ.

Dokaz ovoj težnji je i ova potvrda iz Vjesnika župe Hrasno – Hercegovina: *Nova župa sa sjedištem u Hutovu jest »liberae collationis Ordinarii«.* Ona treba da ima svoje vlastite matrice i vlastiti župski žig ili pečat.

Potrebno je ovdje spomenuti da se u navedenim Službenim listovima može pročitati *otisak pečata i otisak štambilja*. Isto se čuje na željeznici, sudu, pošti, banci. Vjerojatno su zbog toga načinjene i riječi *pečatnik* odnosno *pečatnjak*, čime se htjela izraziti razlika između *naprave* i *traga* koji ona ostavlja. Da obje riječi *pečatnik* i *pečatnjak* imaju značenje naprave, vidi se iz slijedećih primjera: *. . . hvatao je starac svojom običnom brzinom pečatni vosak, pečatnik i papir.* (Stj. Kranjčević) ili *Ima tu i tiskanica i pečatnjaka i štambilja, predratnih, ratnih i poratnih* (Stjepan Mihalić).

Svakodnevna praksa pokazuje da se *pečat* i *žig* upotrebljavaju u oba značenja: u značenju *naprave* i *traga, znaka, otiska* koji ta naprava ostavlja. Upotrebljavanje jedne riječi ekonomičnije je, a najzad pravi razlog za ovakvu upotrebu nalazimo i u AR koji je, kako smo vidjeli, za oba značenja imao jednu riječ. Štoviše značenje znaka je na prvom mjestu. U ELZ je obrnuto, ali su i tamo jednom riječju obuhvaćena oba značenja. Potvrdu za to nalazimo i u Dapcu gdje uz *pečat* u zagradi, pored *žig*, što sam već spomenula, stoji i *otisak*.

S ovim nismo završili jer riječi pored osnovnih imaju i prenesena značenja. Prenesenu upotrebu ovih riječi: za *pečat* pod *c*) *znak*, *biljeg* i *d*) *tajna*, a za *žig* pod *d*) *znak sramote* nalazimo već u AR.¹ Vremena se mijenjaju pa dok *žig*, ohladivši se, širi područja svoje primjene, dotle prvotni način njegova otiskivanja živi na suženom području (npr. kod žigosanja goveda). Teško je ne spomenuti ovdje da je ono našlo svoju užasnu primjenu u koncentracionim logorima – tim mučionicama drugog svjetskog rata. Bilo bi dostojno čovjeka da se to ne ponovi. Veza s tim prvotnim načinom otiskivanja žiga živo je očuvana u čovjekovoj svijesti pa se u prenesenoj upotrebi u pisaca često vezuje uz nešto što čovjeka boli i peče. Npr.:

... a *žig žalosti na našem je čelu* (Ujević),

Dok bič vaš ćutim da boli,

dok žig me vaš ropski peče (Anđelinović),

tu ti neumolno žežeš žigom sramote (Đalski) s glagolom *žežeš* koji i sam kazuje bol, rekla bih veću bol nego glagol *peći* u prethodnom primjeru.

I još jedan primjer, čini mi se najintenzivniji:

... *stara upiše u dušu paklenim žigom i treću brojku* (Novak).

U prenesenoj upotrebi zamjene su rjeđe iako moguće. Tako u ELZ srećemo *izdajica nosi pečat sramote*. Čini se da izraz *pečat sramote* nije jednak izrazu *žig sramote*, ali ako se ovdje pozovemo na već spomenuto Skokovo tumačenje etimologije ove riječi, onda bi oba izraza imala adekvatnu vrijednost.

Negdje su ove zamjene ipak neprovedive. Ne bi se moglo reći *žig šutnje* mjesto *pečat šutnje* što u sebi uključuje jamstvo koje odvajkada pripada riječi *pečat*:

Pečat šutnje jad je na usta ti udario ... (Nazor).

Isto tako ne bismo mogli izvršiti izmjenu u izrazima kao što je *pismo sa sedam pečata* ili *knjiga sa sedam pečata*, ili *pečat riječi* (Šulek). A i književni mjesečnik za umjetnost, nauku i sve kulturne potrebe *Pečat* (1939.–1940.) samo s tim naslovom ima puno značenje.

To nas navodi da zaključimo: Nekada su u hrvatskom jeziku riječi *pečat* i *žig* bile raznoznačne, dakle nisu bile sinonimi. *Žig* je kasnije dobio nova značenja šireći područje svoje upotrebe i zadržavajući vezu s prvotnim značenjem u metaforici. *Pečat* zbog djelomičnog napuštanja prvotnog načina otiskivanja u terminološkoj se upotrebi (i ograničeno u prenesenom značenju) izjednačava sa *žigom* i teži da postane njegov sinonim. To se događa zbog dvostrukog pri-

¹ U AR se ne kaže izričito da su to prenesena značenja, ali se to vidi iz primjera: *Jaki pečat od mudrosti drugo nije neg mučanje. Kavanjin* (za znak, biljeg); *Ispovidnik ima kriti tajati i pod tvrdi i neprekršni pečat držati i mučati grihe pokornih. Budinić* (za tajna); *U pratnji (momka) pratilice ne bi ... jer ju peče žig nedužna stida. Osvetn.* (za znak sramote).

bližavanja ovih riječi. Žig se približio pečatu u području upotrebe (pisma, isprave), a pečat se približio žigu novim načinom upotrebe. Time se potpuno potrla razlika koja je postojala između pečata i žiga zato što se pečat smatrao znakom veće ovjere. U današnjim uvjetima komunikacije ova bi se razlika nužno morala izgubiti. Međutim kako sinonimi nisu u terminologiji poželjni, trebalo bi ove riječi ipak nekako razgraničiti. Ovo je omogućeno time što prvotni način otiskivanja u pečatnom vosku (koji se uzgred rečeno često zove samo pečat) još uvijek nije potpuno napušten. Upotrebljava se na autentičnim aktima najviših državnih organa i u pakovanju, tamo gdje pečačenje plombom nije dostupno. Naprava i trag vezani za ovakav način otiskivanja trebaju dokle god on traje zadržati naziv *pečat*, isključivo *pečat*. A kod isprava i obrazaca gdje je način otiskivanja jednostavniji i gdje se sve češće može naći izraz *žig ustanove* ili *poduzeća* treba dati prednost žigu (bez obzira na oblik).

U prenesenoj upotrebi žig i pečat su još uvijek zasebne riječi, svaka sa svojim značenjem. Izuzetak je jedino *pečat sramote* koji se može svojim porijeklom objasniti.

Danas je tako. A kojim će putem poći ove riječi sutra, pokazat će budućnost.

ZA SUSTAVNIJE PISANJE NEKIH RIJEČI S IJEKAVSKIM REFLEKSOM JATA

Danijel Alerić

Prije petnaestak godina jedan je čitalac *Jezika* pitao uredništvo zašto se piše *vjesnik* kad je u toj riječi prvi slog dug. Njemu se je činilo da bi bilo bolje pisati *vijesnik*, »kako se i govori«.

Odgovarajući na to pitanje u V. godištu *Jezika* (na str. 90.–91.), tadašnji je glavni urednik *Jezika*, akademik Ljudevit Jonke, iznio da se imenica o kojoj je riječ izgovara »u narodnom jeziku na tri različita načina: *vjèsnik* (gen. *vjesnika*), *vjěsnik* i *vjěsnik*«. Prvi je izgovor (*vjèsnik*), kako ističe Jonke, »zabiježen kao književni u našim najboljim rječnicima pa ga stoga i Boranićev Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika uzima za književni«. Drugi je izgovor (*vjěsnik*, točnije: *věsnik*) uobičajen »na istoku, pa ga je priznao za književni Belićevo Pravopis srpskohrvatskog jezika«. Treći se izgovor (*vjèsnik*) čuje »po sjeverozapadnim krajevima, pa na tom akcentu zasniva i naš čitalac svoj prigovor i zahtjev za drugačijim pisanjem«. Međutim, taj treći izgovor, nastavlja Jonke, »još nije priznat kao književni, pa stoga nije ni ušao u rječnike suvremenoga književnog jezika«, ali, »ako bi se njegovo prostranstvo u znatnoj mjeri proširilo, mogao bi i on biti priznat kao književni«.